

Din Sosyolojisi Araştırmaları

E-ISSN: 2791-8998

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

İslam Hukukunda Nafaka Sorumluluğunun Sosyal Refaha Katkısı
The Contribution Of Alimony To Social Welfare İn Islamic Law

Dr. Yusuf BALTA

yfbalta@gmail.com. ORCID orcid.org/0000-0002-5753-8341

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 06.03.2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 20.03.2022

Yayın Tarihi/Date Published: 20.04.2022

Atıf / Citation: Balta, Yusuf. “İslam Hukukunda Nafaka Sorumluluğunun Sosyal Refaha Katkısı”. *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 2/2 (Nisan/April 2022), 35-62.

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-

Commercial License

Öz

İnsan, dünyaya bütün imkanlardan yoksun ve muhtaç bir durumda gelir. Bu noktada insan ihtiyaçlarının karşılanması ancak bir aile ve toplum içinde bulunmasıyla sağlanabilir. Ailede reis konumunda olan kocanın eşine karşı tek taraflı nafaka sorumluluğu ve nesep yönünden akrabaların karşılıklı olarak nafaka alacaklısı olma ve verme sorumlulukları gibi hususlar nafakanın kapsamındadır. Nafaka temini, geçmişten günümüze insanları birinci derece ilgilendiren bir konudur. Çünkü insanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan yeme, içme, giyim ve mesken gibi asli ihtiyaçlarının tamamı nafaka kapsamındadır. Nafaka, insan hayatını maddî olarak ilgilendirdiği kadar manevî yönden de ilgilendiren önemli konulardan biridir. Çünkü gerek kadının gerekse ailedeki diğer fertlerin nafakasının temini, onların insan onuruna yakışır bir hayat sürmelerini ve beşerî ilişkilerinin müspet yönde gelişmesini sağlayacaktır. Nafaka, tüm hukuk sistemlerinde önemli bir konu olarak irdelenmektedir. İlgili naslar çerçevesinde İslâm hukukçuları da nafaka konusunu derinlemesine ele almış ve klasik fıkıh kitaplarında aile hukuku kapsamında “Kitâbu'n-Nafakât” başlığı altında incelenmişlerdir. Nafaka mecburî olması ve şümulü açısından kamu hukukuyla yakından ilgilidir. Malî anlamda toplumsal refaha katkı sağlayan nafakayla ilgili ahkâm, bireysel hak ve sorumlulukların bilinmesi, aile birliği ve toplumsal düzeninin devamına katkı yönüyle araştırmamıza konu olmuştur. Bu çalışmada, evlilik ve hısımlık nafakasının sonuçlarının sosyal refaha katkısı, dört büyük mezhep ve diğer mezheplerin görüşleri etrafında ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Sosyal Refah, Nafaka, Evlilik Nafakası, Hısımlık, Usul, Fürû.

Abstract

Person comes into the world deprived of all possibilities and in need. At this point, satisfy the human needs can only be achieved by being in a family and society. Issues such as the unilateral alimony responsibility of the husband, who is the head of the family, towards his wife, and the responsibilities of the relatives to receive and give alimony mutually in terms of lineage, are within the scope of the subject of alimony. Alimony and its provision is a matter of primary concern to people from the past to the present. Because all of the basic needs such as food, drink, clothing, housing, which are necessary for a person to survive, are within the scope of alimony. Alimony is one of the important issues that concern human life both materially and spiritually. Because the provision of alimony for both women and other members of the family will enable them to lead a life worthy of human dignity and to develop human relations in a positive direction. Alimony is considered as an important issue in all legal systems. At the same time, within the framework of the relevant nases, Islamic jurists have also dealt with the issue of alimony in depth and have been examined under the title of "Kitâbu'n-Nafakât" within the scope of family law in classical fiqh books. It is closely related to public law in terms of its necessity and scope. The provisions related to alimony, which contributes to social welfare financially, have been the subject of our research in terms of knowing individual rights and responsibilities, ensuring the continuation of family unity and social order. For this reason, in this study, the

views of the sects related to marriage and kinship alimony have been tried to be discussed in terms of their contribution to social welfare.

Keywords: Islamic Law, Social Welfare, Alimony, Marriage Alimony, Kinship, Usul, Fürû.

Giriş

İnsan sosyal bir varlıktır. İhtiyaçlarını sosyal çevresi içinde temin eder. Bu durumda çevresine karşı sorumlulukları olduğu gibi bazı haklara da sahiptir. Dolayısıyla merkezde olan birey için iki boyutlu olan nafaka, zarûrete düşenler için temin edilmesi gereken bir mükellefiyet, ihtiyaçlarını temin etmede acze düşen kimse için ise bir hak haline gelir. Aşağıda nafakayla ilgili hükümlerde görüleceği üzere hepsinde temel amaç, şahıs özelinde toplumsal düzeni ve refahına katkı sunmaktır. Nafaka hukukunu düzenleyen ahkam naslarla belirlendiğinden kamu düzeni ile yakından ilgili olup emredici mahiyettedir. Mezhepler arasında ihtilaflı olsa da fukahâ, bu naslardan nafakayla ilgili temel prensipler belirlemiştir. Böyle olmasının sebebi, kurallara uymak noktasında fertlerin hak ve ödevlerini yapmak zorunda olmalarıyla açıklanabilir. Aksi halde kamu otoritesinin müdahalesi ile karşı karşıya kalacaklardır. İslam hukukunda henüz hak edilememiş, yükümlü aleyhine bir alacak olarak doğmamış nafakadan kısmen veya tamamen feragat caiz değildir.¹

Nafaka, insan hayatını maddî ve manevî yönden ilgilendiren önemli konulardan biridir. Belli şahısların durumları itibariyle yakınlarına karşı hukuken nafaka mükellefiyeti ihtiyaç ve güç yetirme ile alakalı olup taraflar arasındaki hukuki bağlara göre incelenmektedir. Çünkü evlilik ve hısımların nafakalarının temini, onların insan onuruna yakışır bir hayat sürmesini, beşerî ilişkilerinin müspet yönde gelişmesini sağlayacaktır. Nafaka, aile, toplum ve devlet arasında sosyo-iktisadî bütünlük ve fırsat eşitliği gibi çok geniş bir alanı ilgilendirmektedir. Nitekim İslam hukukçuları tarafından yapılan tanımlarda, nafakanın başta iâşe, giyim ve mesken olmak üzere temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik olduğu görülür.² İslam, aileye büyük önem vermiş ve aile fertleri arasındaki ilişkilere yönelik düzenlemeler getirmiştir. Zira aile, şahsı koruma, geliştirme ve yetiştirme özelliğiyle toplumun çekirdeğini teşkil etmektedir. Bu sebeple nafaka, aile ve hısımlık hukukunun aslî konularındandır.

Nafaka temini, geçmişten günümüze mükellef ve alacaklısını birinci derecede ilgilendiren medenî ve hukukî bir durumdur. İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan yeme, içme,

¹ Alâeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 4/26; Ebû Muhammed Muvâfakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî alâ muhtasari'l-Hırakî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî- Abdulfettâh Muhammed el-Hâlû, (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997), 7/385; Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc ilâ mârifeti meânî'l-minbâc*. (Beyrût: y.y., 1997), 3/226; Celal Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 38.

² Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukûkî İslâmîyye ve İstulâhâtı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1968), 2/444.

giyim, mesken, tedavi, eğitim-öğretim gibi temel ihtiyaçlarının tamamı nafaka kapsamındadır. Nafaka alacaklısı ve mükellefi olma sebepleri evlilik, hısımlık ve mülkiyet olmak üzere üçe ayrılır. Mülkiyet nafakası, doğrudan insanı ilgilendirmediği için inceleme alanımızın dışındadır. Evlilik nafakası, karı-koca arasında evlilik birliğinin varlığına dayanırken, hısımlık nafakası, kan bağından kaynaklanan hısımlığa/nesepe dayanmaktadır.³ Evlilik nafakasından koca, her durumda yükümlü iken, kadın alacaklıdır. Nafakanın tarafları değişmemektedir. Hısımlık nafakasından ise yükümlülük karşılıklıdır. Taraflar mütekâbiliyet esasına göre değişebilmektedir.⁴ Dolayısıyla nafaka, yalnızca karı-koca ve çocuklardan oluşan çekirdek aileyi ilgilendiren ve bunlarla sınırlı kalan bir durum değildir. Nitekim neseb yoluyla birbirine bağlı olan usul-fürû ve civar hısımları da içine alır. Bu noktada akrabayı gözetmeyi, onların mağduriyetini gidermeyi tavsiye eden naslar dikkate alınınca, usul-fürû ve civar hısımların nafakasını temin etmek oldukça önemli bir husustur.

Nafaka, aslî ihtiyaçlardan biri olması sebebiyle diğer alacaklardan önceliklidir. Nafaka alacağı, hayatın devamına sebep teşkil ettiğinden şahsa bağlı bir haktır ve zaruret halinin giderilmesi söz konusudur.⁵ Nafaka alacağı, hacze konu olamaz. Temel ihtiyaçlardan sayılan nafaka alacağı kişinin nafaka dışındaki diğer malî haklarına tercih edilir.⁶ Nafaka alacağı, alacaklısının iâşe ve barınma ihtiyaçlarıyla alakalı olduğu için rızasının hilafına nafakanın takas edilemeyeceği, fukahâ tarafından ittifakla kabul edilmiştir.⁷ Bu temel ilkeler, nafaka alacaklısının hayatını idame ettirebilmesi, zarurete düşmemesi, dolayısıyla toplumsal refahın bozulmaması ve bekâsı için hukuk tarafından himaye edilmektedir.

1. Sosyal Refah Kavramı

Sosyal refah kavramı, farklı yaklaşımlarla tanımlanmaktadır. Bu kavramla ele alınmak istenen konuya göre değişkenlik göstermektedir. Bazen mutluluk, güven ve doyum gibi soyut kavramlarla ifade edilirken bazen de ekonomik kaynaklara erişim gibi daha somut kavramlarla ifade edilir. Sosyal refah kavramı, bireysel refah anlayışıyla bireyler açısından düşünülebileceği gibi esas olarak adından da anlaşılacağı üzere toplumsal olarak bir bütün halinde daha kolektif refah biçimleri olarak da anlaşılabilir. Sosyal refah kavramından bahsedilirken, bahse konu olan toplumun

³ Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 73.

⁴ Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrût: Dâru'l-Mâ'rife, 1989), 5/222.

⁵ Serahsî, *Mebsût*, 7/175.

⁶ Serahsî, *Mebsût*, 7/222; Şemsüddîn Muhammed b. Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Hamza İbn Şihâbüddîn er-Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ila Şerhu Minhâc* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1984/1404), 7/208.

⁷ Zeynuddîn b. İbrâhim İbn Nüceym, *el-Babru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik* (Kâhire: y.y., h. 1311), 4/192.

değerler sisteminin de önemi söz konusudur. Özellikle toplumsal hafıza ve siyasî anlayış, refah dağıtımında kilit rol oynayan kaynak dengesinin belirleyicilerindendir.⁸ Toplumsal refah kavramı, objektif ve sübjektif olarak bireylerin, bireylerin oluşturduğu aile ve toplumların ve toplumsal hayatın refahını konu alan bir kavramdır.⁹ İktisadi bir kavram olan sosyal refah, toplam gelirin tabana yaygınlaştırılmasıyla gerçekleştirilir. Bu durumda sosyal refah, bir paylaşımı, bölüşümü de zorunlu kılmaktadır. Paylaşımında öncelikli olan da insan yaşamı için hayati öneme sahip ihtiyaçlar olmaktadır.¹⁰

Toplumsal refah kavramının bireyin ve toplumun toplumsal sorumluluk anlayışı değiştikçe muhteva bakımından farklılık gösterdiği belirtilmiştir. Daha önceleri sosyal refah anlayışı sadece yoksul ve dezavantajlı insanlara yardım ve hizmet etmeyi içerirken zaman içinde bireylerin ihtiyaçları üzerinde etkili olan sosyal kurumlar yerine özellikle birey ihtiyaçlarının karşılandığı bir anlayışa dönüşmüştür. Bu anlayışla geliştirilen refah programları sadece birey veya aileye karşı ihtiyaç duyulan yardım ve hizmeti yapmakla kalmayıp daha genel çerçeveden uzun vadede refah arttıran böylelikle toplumsal refahı olumlu yönde etkileyen programlar olarak şekillenmiştir.¹¹

2. İslam Hukukunun Sosyal Refaha Katkısı

Nafaka müessesesi, İslam hukukunda toplum içerisinde ekonomik anlamda dezavantajlı durumda olan akraba ve hısımların ihtiyaçlarını temin etmektir. Naslar çerçevesinde fukahâ bu müessesenin ahkâmını tespit ettiği toplumsal mali boyutu olan bir programdır. Nafaka, naslara göre fukahânın geliştirip sistemleştirdiği mecbûrî bir paylaşım şeklidir. Bu sayede, toplumda zarûrete düşen kimselerin temel ihtiyaçlarının temini hukuken koruma altına alınmıştır. Bu hukuki vesâyet, temel ihtiyaçlarını temin edemeyen kimselerin nafaka vasıtasıyla sosyal refahtan pay almalarını sağlamıştır. Prensiplerini naslar belirlediği için yerine getirilmesi de icbârîdir. İhmali durumunda müeyyide gerekmemektedir. Ancak muhtevasının tespiti günün şartları çerçevesinde içtihadîdir.

3. Nafaka kavramı

Arapça lügatlerde *nafaka* kavramı, “yenecek yemek, katık, mâişet ve diğer zarûrî ihtiyaçların karşılanması maksadıyla kişinin kendisi ve aile fertleri için harcadığı her şey” olarak tarif edilmiştir.¹²

⁸ Merve Çağlayan, *X ve Y Kuşağı'nın Sosyal Refah Algısı* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 42.

⁹ Çağlayan, *X ve Y Kuşağı'nın Sosyal Refah Algısı*, 39-40.

¹⁰ Zeki Yaka, “İslam İktisadının “Adil Gelir Dağılımı” İlkesi ve Bunun Sosyal Refaha Katkısı”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/13 (Eylül 2017), 259.

¹¹ Çağlayan, *X ve Y Kuşağı'nın Sosyal Refah Algısı*, 47.

¹² Cemalüddîn Ebi'l-Fazl Muhammed b. Mükrim b. Manzûr el-Ensârî, “Nafaka”, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dâru'l-Mâ'rife, ts.), 51/4508; Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (b.y.: Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, ts), 819; Ebi'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*. thk. Muhammed İsmail Uyûnu's-Suûd (Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1419/1998), 648.

İnfâk ise ihtiyaçlar için mal harcamak anlamındadır.¹³ Fıkıh ıstılahı olarak nafaka, “beslenme, giyim, kuşam ve barınma ihtiyaçları ile (sağlık giderleri gibi) bunlara tâbi olan şeylerden ibarettir, şeklinde tarif edilmiştir.¹⁴

Fukahâ, nafakayı sözlük anlamına uygun olarak tarif etmiştir. Muhammed eş-Şeybanî'nin (öl. 189/805) nafakayı, “iaşe ve giyim eşyası ile süknâ hakkı” olarak tarif ettiği nakledilirken¹⁵ başka bir tarifte nafaka, “hayatın sürdürebilmesi için ihtiyaç hissedilen şeylerin devamlı bir şekilde temin edilmesidir.”¹⁶ şeklindedir. Bazı fakihler de nafakayı, “bir şeyin devam ve bekâsının kendisine bağlı olduğu yiyecek, giyecek ve iskân mahalli gibi şeyler”¹⁷ olarak tarif ederek nafaka kapsamına atıf yapmışlardır. Fakihlerin, nafakanın lügavî anlamını veya nafakanın kapsamına giren hususları ön plana çıkardıkları anlaşılmaktadır. Kişinin kendisi ve ailesinin geçimi için harcama yapmasıdır. Alacaklı kimsesinde nafaka alma hakkından bahsedilmektedir. Neticede toplumun ilk yapı taşı olan ailede nafaka mükellefi, alacaklısı ve nafakanın muhtevası belirlenmekte ve nafakadan alacak hakkı olarak bahsedilmektedir.

Nafakayı daha çok alacaklı ve borçlu açısından ele alan tariflerden biri de şu şekildedir: “Muhtaç olan lehine iktisap yolu, muktedir olana göre bir mükellefiyettir.”¹⁸ Tariflerden anlaşıldığı kadarıyla nafaka, refah halindeki şahıslar tarafından hukukun tanıdığı nikah ve hısımlık bağlarına sahip ihtiyaç sahibi akrabalarının geçimlerinin temin edilmesidir. Nikah ve hısımlık yoluyla hukuki bağların olduğu akrabalara icbârî veya sıla mahiyetli verilen nafakalar, toplumun malî açıdan zengin olan mükellef veya muhtaç olan alacaklı her ferdini sosyal ve iktisadî açıdan birbirine kenetlemektedir. Bu durum toplumda sosyal refahın oluşmasını ve devamını sağlayan bir mekanizmadır. Mülgâ *Türk Medenî Kanunu*'nda ise nafakanın tanımı şöyle yapılmıştır: “Zarûret içinde bulunan kimseyle nakdî ve istisnâî hallerde aynî olmak üzere yapılan yardımdır.”¹⁹

¹³ Ali b. Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî, *Mu'cemu't-Târîfât*, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî (Kâhire: Dâru'l-Fazîle, ts.), 36.

¹⁴ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet, 1998), 359.

¹⁵ İbn Nüceym, *Babru'r-râik*, 4/188.

¹⁶ Ekmeleddin Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *Şerhu'l-İnâye ale'l-Hidâye* (Mısır: y.y., 1970), 2/321; Karaman Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999), 3/346; Nezih Hammâd, “Nafaka”, *İktisadi Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, çev. Recep Ulusoy (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 262.

¹⁷ İbn Kudâme, *Muğnî*, 3/425; Alâüddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-eşâr*, thk. Abdulmenam Halil İbrahim (Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 2002), 2/886.

¹⁸ Fahri Demir, *İslam Hukuku'nda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı* (Ankara: DİB Yayınları, 1988), 261.

¹⁹ Bk. Türk Medenî Kanunu (TMK), *Resmî Gazete* 339 (1926), Kanun No. 743, md. 315 vd.; *Türk Hukuk Lügati* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991), 292.

Bu tarifler bağlamında nafaka, mükellef tarafından, muhtaç olanın hayatının düzenli ve sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için, lehine iktisap olunan beslenme, giyim, kuşam, mesken, sağlık giderleri ve eğitim masrafları gibi temel ihtiyaçları kapsamına alan bir müessesedir.²⁰

4. Nafakanın Hukuki Dayanakları

Nafaka, tek tek şahıslardan başlayarak, aile ve dolayısıyla toplum düzenini ilgilendiren bir meseledir. Nafakayla tüm aile fertleri arasındaki yakın akrabalık ve toplum düzeni gündeme gelmektedir. Bu noktada nafaka yükümlüsü ve nafaka alacaklısı olan hısım ve akrabaların her birinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir.

Aile fertleri arasında sevgi-saygı bağlamında, evlilikte karı-kocanın birbirine karşı hak ve ödevleri, çocukların ebeveynlerine karşı olan hak ve ödevlerini yerine getirmesi, usul-fürû ve civar hısımlar arasındaki mağdurların, ihtiyaçlarının giderilmesi, her ne kadar hukukun müdahalesi olmadan, taraflarca yerine getirilmesi diyaneten arzu edilse de bu durum her zaman ve durumda mümkün olmayabilir. Bundan dolayı toplumun çekirdeğini oluşturan ailenin birlik ve devamına İslam hukukunda gereken önem verilmiş ve hukukî önlemler Kur'an, sünnet, icmâ ve maslahat çerçevesinde şekillenmiştir. Nafakanın hukukî dayanaklarını şöyle sıralayabiliriz:

4.1. Kitab

Nafaka kavramı ayetlerde bizzat geçmemekle beraber *nefeka* fiilinin nafaka vermeyi ve infakı öğütleyen müştakları mevcuttur.²¹ Daha çok nafakanın kapsamı olarak değerlendirebileceğimiz mevzular üzerinde durulmuştur. Ayetlerde nafaka, “*İhtiyacın karşılanması için yapılan hayır*”, kadın ve erkeğin birbirlerine karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu *haklar* ve *ödevler* şeklinde ele alınmıştır. Nafaka konusunda genelde İslam hukukçularının delil olarak ele aldığı ayetler, Bakara sûresinin 215, 229 ve 233. ayetleri ile Talak sûresi 6 ve 7. ayetleridir. Bu ayetler aşağıda yer almaktadır: “Boşanma iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzelliikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) almanız size helal olmaz...”²² Ayette geçen “kadınlara verdikleriniz” ifadesi, “kadınlara verilen mehir, hediye ve nafaka gibi şeyler” anlamında kullanılmıştır.²³

Nafaka konusunda temel alınan ayette, nafakayla sorumlu olan kimsenin bütün malını nafaka olarak vermesi değil, hali vaktine göre alının bir kısmını nafaka vermesi istenmektedir. Fakir olanlarda mali durumlarına göre nafakadan sorumludurlar. Allah Teâlâ kimseye gücünün üstünde

²⁰ Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe vd. (İstanbul: Risâle, 1994), 10/78.

²¹ en-Nisâ, 4/34; et-Talâk, 65/7.

²² el-Bakara, 2/229.

²³ Ömer Nasûhî Bilmen, *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1985), 1/223.

teklifte bulunmamıştır. Dolayısıyla nafaka konusunda herkes gücüne göre infakayla sorumludur.²⁴ “İmkânı geniş olan, nafakayı imkanına göre versin; rızkı daralmış bulunan da Allah’ın kendisine verdiği kadarından versin. Allah hiç kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.”²⁵

Başka bir ayette nafaka’nın kimlere verileceği ve nafaka temininin Allah nezdinde bir hayır olarak görüldüğü belirtilmiştir. Usulün nafakasının temini ilk görev olarak zikredilmiştir. Diğer hı-sımlarda onu takip etmektedir. Dolayısıyla yakın olanlar nafaka verilmesinde daha önceliklidir, pren-sibine göre infak vaciptir.²⁶ “Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki; maldan harcadığınız her şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.”²⁷

Boşanan eşlerin iddetleri süresince ve hamile olan eşlerin nafakaları ise doğumlarını yapın-caya kadar eski kocalarına ait olduğu belirtilmektedir. “Onları gücünüz ölçüsünde oturttuğunuz ye-rin bir bölümünde oturtun, onları sıkıştırıp (gitmelerini sağlamak için) kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. (...)”²⁸

Başka bir ayette ise kişinin nesep yoluyla akrabalık bağı, hukuken ve diyaneten nafaka so-rumluluğuyla yükümlü olduğu insan çevresi belirlenmiştir.²⁹ “Allah’a ibadet edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya yakın arkadaşla, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerine) iyi davranın. (...)”³⁰

Kocanın aile içindeki nafaka sorumluluğu sadece eşle sınırlı olmayıp çocukların nafaka kap-samına girebilecek her türlü harcamalarını da kapsamaktadır. Aynı şekilde varislerde nafakadan so-rumludurlar. Çocuğun ölen babasından miras kalmışsa nafaka o mirastan temin edilir. Yoksa çocuğa varis olan mahrem akrabaları ve baba tarafından yakınları nafakayla sorumlu olurlar.³¹ “Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların örfe uygun olarak beslenmesi ve giyimi baba tarafına aittir. Bir insan ancak gücü yettiğinden sorumlu tutulur. Hiçbir

²⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Çelik-Şûrâ Yayınevi, ts.), 7/392.

²⁵ et-Talâk, 65/7.

²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/59.

²⁷ el-Bakara, 2/215.

²⁸ et-Talâk, 65/6.

²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/520.

³⁰ en-Nisâ, 4/36.

³¹ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr El- Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 4/117-118; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/90; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali ve Tefsiri*, 2/234.

anne, çocuğu sebebiyle, hiçbir babada çocuğu yüzünden zarara uğratılmamalıdır. Onun benzeri (nafaka temini) varis üzerine de gerekir. (...)”³²

Yine Bakara sûresinin 233. ayetinde nafaka, daha çok çocuğuna süt emziren annenin nafakasının temini bağlamında değerlendirilmiştir.³³ Bu ayetlerde belirtildiği üzere sahih bir nikah akdi ve bunun akabinde devam eden aile düzeni içerisinde nafakayı koca temin etmektedir. Yine kadının “eş” ve “anne” olmasının doğal sonucu olarak onun asli ihtiyaçlarının giderilmesi kocanın nafaka mükellefiyeti alanına girmektedir.

Mirası konu edinen ayetlerdeki taksim sırası, bazı mezheplere göre nafaka borçlusu ve alacaklısı olma sırasının ölçüsüdür. İslam miras hukukunda, varislerin payları ile nafaka sorumluluğu arasında denge olduğu düşünülmüş, daha çok harcama yapmak mecburiyetinde olanlara çok, daha az harcama durumunda olanlara daha az pay verilmesi nafaka sorumluluğuyla ilintilendirilmiştir.³⁴ İslam aile hukukuna göre, evlilikte mehir erkeğin uhdesindedir. Evlendikten sonra da eş ve çocuklarına bakacak, onların yiyecek, giyecek, mesken gibi temel ihtiyaçları temin edecek olan erkek, ayrıca muhtaç olan yakın akrabalarının da nafakasını temin edecektir. Bu sebeple, mirasta erkeğin payının, kadınların payının iki misli olması bu duruma örnek verilebilir. Bu itibarla yakınlarına karşı nafaka mükellefi olan kimsenin ölmesiyle yakınları onun malına daha çok muhtaç hale geleceklerdir. Mükellefin bıraktığı miras, onlara bu şekilde taksim edilmektedir.³⁵

Bu ayetlerde görüldüğü gibi Kur’an, nafakaya dair ayrıntılı hükümler vazetmektedir. Neticede şahısların evlilik ve hısımlık gibi hukuki bağları devam ettiği sürece bu bağlara dayalı olarak nafaka sorumluluk ve hakları da devam etmektedir. Ayetlerdeki nafakayla ilgili tüm bu mali düzenlemeler aileden başlayarak kölelere kadar uzanmakta olup sosyal refahı sağlamaya matuftur.

4.2. Sünnet

Hiz. Peygamber’in hadislerinde nafaka kavramı zikredilerek nafaka muhtevasıyla beraber, aile düzeninin devamlılığı, eşler arasındaki sevgi, hoşgörü, hak ve vazifeler, layıkıyla yerine getirildiğinde sadaka sevabı verileceği müjdesi yapılmıştır.³⁶ Usul ve fûrû nafakasına dair ahkâmın delilleri de ayrıntılarıyla mevcuttur. Buna göre varislere miras taksim edilerek nafakanın temin edileceği şa-

³² el-Bakara, 2/233.

³³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/89.

³⁴ en-Nisâ, 4/7-12, 176.

³⁵ Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet*, 183.

³⁶ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et- Tirmîzî, *Sünenü’l-Tirmîzî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Mektebetü ve Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhü, 1968), “Radâ”, 11; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünenü İbn-i Mâce* (Riyad: Mektebetü’l-Meârif, ts.), “Nikah”, 3.

yet, murisin varise bıraktığı bir mal yoksa muhtaç kimselerin nafakasının devlet tarafından/beytül-mâldan temin edileceği belirtilmiştir. Bu konuda İslam hukukçularının delil olarak ele aldığı birçok hadis vardır.³⁷ Nafaka konusuyla ilgili bu hadislerin bazıları şunlardır: “Eşlerinizin sizin üzerinizdeki haklarından biri de onların ma’rûf bir şekilde rızıklarını ve giyeceklerini temin etmenizdir.”³⁸ “Kocanın, yediği zaman eşine de yedirmesi, giydiği zaman eşine de giydirmesi, eşinin kocası üzerindeki haklarındandır.”³⁹ “Müslüman bir kimse, Allah’ın rızasını umarak ailesi için bir harcama yaparsa, bu kendisi için bir sadaka olur.” buyurmuştur.⁴⁰ Hadiste Hz. Peygamber’in nafaka konusundaki hassasiyeti, nafakanın temin edilmesi için aile reisini teşviki ve onlara müjdeleri bulunmaktadır.

Yine *Hind Hadisi* olarak bilinen ve İslam hukukçuları için nafakaya mesned teşkil eden hadis şu şekildedir. Ebû Sufyân’ın eşi Hind, Hz. Peygamber’e gelerek kocasının cimriliğinden bahisle, onun kendisinin ve çocuklarının nafakalarını yeterince temin etmediğinden şikâyet eder. Hz. Peygamber de “Kocanın malından, onun haberi olmadan, kendine ve çocuklarına örf ve adete göre yetecek miktarda (kadr-i ma’rûf) al.” buyurmuştur.⁴¹

Bu hadiste Resûlullah, eşin nafakasını kocanın temin etmesi gerektiğini, temin etmeyip eşini mağdur ettiğinde izlemesi gereken yolu belirlemiştir. Nitekim nafaka insan yaşamı için zarûrî olan ihtiyaçları gidermek içindir. Kişinin hayatını devam ettirebilmesi için bu asli ihtiyaçlarının örfte belirlenen miktar kadar temin edilmesi gerekir. Resûlullah, kocası tarafından nafakası temin edileyen eş ve çocuklara yetecek miktarda nafakanın temin edilebilmesi için böyle bir çözüm sunmuştur. Diğer önemli bir nokta ise meselenin Hz. Peygamber’e iletilmesi, ilk olarak ondan talimat alınmasıdır. Mezkûr hadislerde nafakanın kocası tarafından eşine ödenmesi gereken bir borç olduğuna vurgu yapılmaktadır. Şöyle ki kocaya imkânı nispetinde zamanın örfüne göre, eş ve çocuklarının temel ihtiyaçlarını karşılaması emredilecektir.

³⁷ Şevkânî, *Neylül’-entâr*, 6/364.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/307, 330, 376; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *el-Câmiu’s-sabîh*. (Kâhire: el-Matbaatü’s-Selefiyye, 1400/1979), “Hac”, 132; “Meğâzî”, 78; Müslim, “Hac”, 147; Süleyman b. Eş’âs b. Ebû Dâvud, es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*, (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1997), “Menâsik”, 56, 61; Tirmizî, “Tefsîrül-Kur’ân”, 10; İbn Mâce, “Menâsik”, 76, 84.

³⁹ Ebû Dâvud, “Nikâh”, 42 (No. 2144); Kasânî, *Bedâi*, 4/15; Şemsüddîn Muhammed b. Hâtib eş-Şîrbînî. *Muğni’l-mubtâc* (Beyrût: Dâru’l-Mâ’rife, 1997), 3/426; Şevkânî, *Neylül’-entâr*, 6/364.

⁴⁰ Buhârî, “Nafakât”, 1 (No. 5351).

⁴¹ Serahsî, *Mebâsit*, 5/181; Müslim b. Haccâc Müslim, *Sabîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 1991), “Akziye”, 4; Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib (b.y.: Dâru’l-Vefâ, 2001), 5/77; Kâsânî, *Bedâi*, 4/15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/39-50; Buhârî, “Nafakât”, 4, (No. 5359).

Usul, fûrû ve civar hısımların nafaka alacak sıralarının belirlendiği rivayetler de mevcuttur. Bu rivayetlerde, hısımların nafakalarının mecburiliği ve takdiriliğinin belirlenmesinde fukahânın dayanağı olmuşlardır. “Ey Allâh’ın elçisi! Benim kendime ait malım var; bir de malı olan babam var. Babam benim malımı almak istiyor.” Resûlullah şöyle buyurdu: “Sen ve malın babana aittir.”⁴²

“Resûlullah’a gelip, Ey Allah’ın Rasûlü! kime iyilik edeyim? diye soran sahabeye Peygamberimiz, “Önce annene, sonra babana, sonra kız ve erkek kardeşlerine, sonra da yakın olan mahrem akrabalarına iyilik et.” cevabını vermiştir.⁴³ Bu hadislerde de usul, fûrû ve civar hısımların nafakası, yakınları arasında yükümlü olanlar tarafından temin edileceği ifade edilmiştir.

Başka bir hadiste Resûlullah, ölen kimsenin varisleri ve mirasıyla ilgili olarak, terikenin varislere ait olduğunu, borca ve nafakaya yetmeyen miktarda bir miras olursa, borcun ve ihtiyaç sahiplerinin nafakasının beytûlmâla ait olduğunu ifade etmiştir. Ölen kimsenin nafakası temin edilemeyen ihtiyaç sahibi yakınlarının mağdur olmaması için devletin rolüne dikkat çekilmiştir. Bu durum sosyal devlet anlayışının bir tezahürüdür. “Geriye mal bırakan olursa, malı vârislerindir. Bakıma muhtaç aile fertleri ve borç bırakan olursa onlar bana aittir; borç benimdir.”⁴⁴

4.3. İcmâ

Nasların nafakaya yaklaşımı bağlamında fukahâ, prensip olarak nafakanın temininin yerine getirilmesi gereken bir yükümlülük olduğunda, kimlere verileceği ve nelerin nafaka kapsamına girdiği konusunda ittifak halindedirler. Böylece genel olarak nafaka konusunda ve evlilik nafakasında, kocanın nafaka borçlusu eşin ise nafaka alacaklısı olduğu ve hısımlık nafakasında ise, müte-kâbiliyetin esas olduğu hususlarda icmâ hasıl olmuştur.⁴⁵

4.4. Örf

Fukahâ’nın, “Aklen ve şer’an güzel görülen, selim akıl sahipleri yanında münker (reddedilmeyen) olmayan şey.”⁴⁶ olarak tarif ettiği örf, hüküm istinbatında aslî delillerin uzantısı ve devamı niteliğinde kullanılan mülhak delillerdendir.⁴⁷

⁴² Ebû Dâvud, “Buyû”, 77; İbn Mâce, “Ticârât”, 64; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/179, 204, 214.

⁴³ Müslim, 3/177-78; Ebû Dâvud, 3957, 5140; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü’n-Nesâî*. (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 5/69;7/304; Şevkânî, *Neylül’-evtâr*, 8/395.

⁴⁴ Buhârî, “Nafaka”, 15 (No. 5371); Müslim, “Ferâiz”, 15-17; Ebû Dâvud, “Büyû”, 9; İbn Mâce, “Ferâiz”, 9-13.

⁴⁵ Kâsânî, *Bedâi*, 4/16; İbn Kudâme, *Muğnî*, 7/376

⁴⁶ Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukûkî İslâmîyye ve Istulâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1968), 1/197 vd.; Öztürk, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, 7.

⁴⁷ Hacı Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Kayseri: y.y., 2016), 75.

Bakara sûresinin 233. ayetindeki “ma’rûf”⁴⁸ kavramı, her devir ve toplumun değer yargılarını ve örfünü dikkate almayı ifade etmektedir.⁴⁹ İnsanların yaşam tarzı, giyim-kuşam ve beslenme anlayışları büyük ölçüde örfе göre şekillenmektedir. Mecellede’de örfün bağlayıcılığı, “Örf ile tayin, nass ile tayin gibidir.”⁵⁰ maddesiyle ifade edilmiştir.

İnsanların ihtiyaçlarını giderme vasıtaları yer ve zamana bağlı olarak değişir ve gelişebilir. Bu bağlamda örfün nafakayı ilgilendiren noktaları şunlardır: Sınırlarını şer’in, aklın ve örfün belirlemesi, mutad ve mükerreren yapıla gelmiş olması ve muhtevasının zaman ve mekânа göre değişmesi gibi nedenler örfün nafakanın hukuki dayanağı olmasına imkân vermektedir. Toplumun sosyal refah seviyesi ve İslam’a uygun olan örf ve adetler, nafakanın muhtevasının belirlenmesinde ölçü alınmaktadır. Mesela günümüzde, elektrikli ev aletleri mutfak ve ev işleri için büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Bunlar her ne kadar bir hizmetçinin yapacağı işleri yapamasa da büyük ölçüde kadının sorumluluk alanına giren işlerde artık vaz geçilemez bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda bahsedilen türde araç ve gereçler, nafaka kapsamında değerlendirebilir.⁵¹ Nafakanın amacı, insan onuruna yakışacak şekilde ve insan yaşamını sıkıntıya düşürmeyecek düzeyde temel ihtiyaçların temin edilmesidir. Bunları toplumun sosyal refah düzeyine göre temin etmek nafaka sorumluluğunun bir gereğidir. Örf konusundaki bu yaklaşımlar, aslı ihtiyaçların temini olan nafakanın temininin, zaman ve zemine göre şekillenmesinde örf ve adetlerin büyük etkisi vardır.

4.5. Maslahat

Maslahat genel olarak, faydalı olanı elde etmek (celbi menfaat) ve zararlı olanı (def’i mazarrât) savmak olarak tarif edilmiştir.⁵² Fıkıh usulünün tâlî (fer’î) delillerinden biri kabu edilen maslahatla nafaka konusu, menfaatin celbi ve zararlı olanın def’i yönüyle ilişkilidir.

Kişinin hayatını devam ettirebilmesi ve insanın onuruna yakışır bir yaşam sürebilmesi için nafaka alacaklısının yeme, içme, giyim ve mesken gibi ihtiyaçlarının temini ile *faydalı olanın elde edilmesi* ve bunların yerine getirilmemesi halinde ortaya çıkacak olan *zararın defedilmesi* (zarûret) amaçlanmaktadır. Bu yönüyle maslahatla nafaka arasındaki ilişki kendini göstermektedir. Bu şekilde nafakaya yönelik olarak maslahatla, toplumsal refah düzeninin çökmesi önlenmiş olmaktadır.

⁴⁸ Kadr-i mâ’rûf: Nafaka, nasıl olursa olsun değil, babanın gücüne göre, her iki tarafın hal ve şanına uygun olarak bir hâkimin münasip göreceği miktarda vacip olmasıdır. (Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/89)

⁴⁹ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, ts.), 1/350.

⁵⁰ Öztürk, *Osmanlı Hukuk Taribinde Mecelle*, 160.

⁵¹ Hamdi Döndüren, “Havaic-i Asliye”, *Şamil İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Şamil Yayınları, 2000), 3/213.

⁵² Gazzâlî, *Mustasfâ*, 1/296; Bilmen, *İstılabatı Fıkhiyye Kamusu*, 1/199; Yazır, *İslam Hukuku ve Fıkıh İstılabları Kamusu*, 3/389.

5. Nafaka Çeşitleri

Nafaka borcu, kanûnî bir borçtur. Şahsın, eşine ve zarûrette bulunan ve bu zarûretten kendi imkânlarıyla kurtulamayan hukukun tayin ettiği derecedeki yakınına, temel ihtiyaçları için gerekli olan bakım ve yardımı temin etmesidir.⁵³ Nafaka konusunda asıl olan kişinin, eş ve çocukları için gereken masrafları kendi malından karşılamasıdır. Bunun mümkün olmadığı durumlarda, yakından uzağa doğru akrabalar belirli şartlarla birbirlerine karşı nafaka yükümlülüğü altına girerler. Bu yükümlülük aynı zamanda akrabalık bağının korunmasının ve toplumsal dayanışmanın sağlanmasının da tabii bir yoludur.⁵⁴ Yani bu akrabalık dereceleri nafaka müessesesinin çevresini ve bu çevreye göre çeşitlerini oluşturmaktadır.

İslam hukukunda kişinin nafaka alacaklısı veya borçlusu olmasına ilişkin akrabalıkla ilgili durumlar, evlilik ve hısımlık gibi nafaka türlerini oluşturmuştur.⁵⁵ Hısımlığın başlangıcı olması ve genel olarak da evlilik nafakasının prensiplerine dayanması sebebiyle nafaka hukuku incelenirken evlilik ve hısımlık nafakası şeklindeki sırayla incelenmektedir. Bu başlık altında sırasıyla evlilik ve hısımlık (usul-fürû ve civar hısımlar) nafakası sosyal refaha katkısı yönüyle ele alınmaya çalışılacaktır.

6. Mezheplerin Nafaka Konusuna Yaklaşımları

İslam hukukunda nafaka, evlilik birliğinin varlığına dayandırıldığı gibi, aralarında kan hısımlığı bulunanlar bakımından da nesep sebebine dayandırılmıştır.⁵⁶ Yardım edilmediği takdirde zarûrete düşecek şahıs, herhangi biri değil de hukukî olarak bir eş ve akraba ise, ona yardım edilmesi amme nizamı, sosyal denge ve refahını koruma açısından büyük önem taşımaktadır. Mezhepler, hemen hemen aynı naslarla istidlal etmelerine rağmen, nafaka sorumluluğu açısından akrabalığın sınırlarını belirleme hususunda ihtilaf etmişlerdir.⁵⁷ Bu konuda en dar görüşe Mâlikîler sahipken en geniş görüşe Hanefîler ve Hanbelîler sahiptir.⁵⁸

Kapsamı en dar tutan Mâlikîlere göre vacip olan nafaka, eşlere, usulden anne-babaya ve fûrûdan erkek-kız çocuklara gerekir. Diğer usul ve fûrû bunların dışında tutulmuştur. Delil olarak

⁵³ Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 73.

⁵⁴ Mehmet Akif Aydın vd., *TDV İlmihal II (İslam ve Toplum)* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 2/245.

⁵⁵ Serahsî, *Mebûsât*, 5/180; Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 11.

⁵⁶ Muhammed b. Abdullah b. Şihâbuddîn Ahmed b. Timurtâş el-Hanefî, *Metnû Tenvîrî'l-ebşâr ve câmi' u'l-bihâr* (Mısır: el-Mektebû'n-Nebeviyye, ts.), 85; Haskefî, *Dürri'l-Muhtâr*, 3/572; İbn Hazm, *Muhallâ*, 7/109; İbn Kudâme, *Muğnî*, 7/393; Muhammed Kadri Paşa, *el-Abkâmu's-Şer'iyye ve Ahvâlî's-Şahsiyye alâ mezhebi Ebî Hanîfete'n-Nûmân* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1428/2007), md.43.

⁵⁷ Zuhaylî, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, 10/79.

⁵⁸ Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Cüzey, *Kavanînu'l-fıkhiyye*, thk. Mâcid el-Hamevî (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1434/2013), 378; Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî, *el-Mübezzeb fî fıkhi'l-İmâmî's-Şâfiî* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 2/156; İbn Kudâme, *Muğnî*, 7/582-587; İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3/350.

İsrâ sûresinin 23. ayeti, “Anne-babaya ihsanı emretti.”, ve Lokman sûresinin 15. ayeti “Onlara dünyada iyi davran.” getirilmiştir. Ayrıca Resûlullah’a gelerek, malını zorla almaya çalışan babasını şikâyet eden kimseye, “Sen de malın da babana aitsiniz. Yediklerinizin en temizini kendi kazancınızdan olandır. Onun kazancını da afiyetle yiyin.”⁵⁹ rivayetleri delil teşkil eder. Bakara sûresinin 233. ayeti de çocukların nafakasının delili olarak sunulmuştur. Bu konuda ayrıca *Hind hadisi* delil gösterilmektedir. Buna göre Resûlullah, Hind’e şöyle söylemiştir: “Sana ve çocuğuna yetecek kadarını ma’rûf şekilde al.”⁶⁰ Mâlikîler, bu delillerden nafakanın sadece anne-baba ve çocuklarına ait olacağı neticesine varmışlardır.⁶¹

Şâfiîlere göre nafaka, eşle beraber, nafaka yükümlülüğü doğuracak akrabalık anne-babadan yukarıya doğru usulün ve aşağıya doğru fûrûnun hepsidir. Şâfiîler, bu konuda Mâlikîlerle aynı delilleri esas almalarına rağmen, nasları onlardan daha geniş yorumlamışlardır. Şâfiîlere göre usul ve fûrûnun dışında kalan kardeş ve amcalar gibi akrabalara nafaka gerekmez. Çünkü bunlar doğuma bağlı hükümlerde doğrudan usul ve fûrûya katılamadıklarından nafakaya da hak kazanamazlar.⁶²

Hanefîlere göre, nafaka yükümlülüğü eş ve evlenmeyi haram kılan mahrem ve vâris akrabalarla sınırlıdır. Hanefîler, nafakada mahremiyeti temel şart olarak kabul ettikleri için bu kapsama giren her akrabaya nafaka gerekmektedir. Mahremin dışında kalan akrabalara nafaka gerekmez. Hanefîler, Nisâ sûresinin 36. ayetine “(...) Anne-babaya ihsanda bulunun.” İsrâ sûresinin 26. ayetine “Akrabaya hakkını verin.” Bakara sûresi 233. ayetinin İbn Mesûd’dan rivayet edilen, “Mahrem olan yakınlık sahibi varise de bunun misli vardır.” şeklindeki kırâate dayanarak akrabalığı mahremlikle sınırlamışlardır. Neticede, onlara göre nafaka, vâris olabilen usul, fûrû ve mahrem akrabalar içindir.⁶³

Hanbelîlere göre nafaka, ister farzla isterse asabe yoluyla vâris olabilen usul, fûrû, kardeşler, amcalar ve çocukları gibi akrabaya gerekmektedir. Annenin babası ve kızın oğlu gibi nesep kökünden olan bütün civar hısımlar da ister varis olsun isterse olmasınlar nafakaya müstehak olurlar. Mahremiyetle sınırlamadıkları için amcaoğlu amcaoğlundan nafaka almaktadır. Delil olarak Bakara

⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Buyû”, 79; İbn Mâce, “Ticârât”, 64.

⁶⁰ Buhârî, “Büyû”, 95; Nesâî, “Kudât”, 31; İbn Mâce, “Ticârât”, 65.

⁶¹ Halîl, *Muhtasar*, 2/522-524; İbn Cüzey, *Kavanînu’l-fıkhye*, 378-382.

⁶² Şîrâzî, *Mübezzeb*, 2/156; Remlî, *Nihâye*, 7/20-208; Şîrbînî, *Muğnî’l-muhtâc*, 3/446; Zuhaylî, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, 10/80.

⁶³ Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr el-Hassâf eş-Şeybânî, *Kitâbü’n-Nafakat*, thk. Ebû’l-Vefâ el-Efgânî (Bombay: ed-Dâru’s-Selefiyye, 1404/1984), 12; İbn Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 3/350; Serahsî, *Mehsûl*, 5/209; İbn Nuceym, *Babru’r-râik*, 4/228; Zuhaylî, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, 10/80.

suresinin 233. ayetinin “(...) Vârisin üzerine de bunun misli vardır.” şeklindeki kırâatini esas almışlardır.⁶⁴ Zâhirîlere göre nafaka sorumluluğu, usul, fûrû, mahrem civar hısımlar ve mirasçı akrabalar arasındadır.⁶⁵ Akrabalığın hukukî sınırlarının geniş tutulmasıyla nafakanın katkıda bulunduğu sosyal refahın tabana yayılması amaçlandığı düşünülebilir.

Ruhi Özcan, Hanefî mezhebinin kabul ettiği görüşün uygulama alanına, Hanbelî ve Zâhirîlerin görüşleri doğrultusunda mirasçılık ehliyetine sahip mahrem olmayan civar hısımların da dahil edilerek genişletilmesini benimsemiştir.⁶⁶ Celal Erbay’da nafaka hukukunun toplumsal düzen, refah ve malî sorumluluklarımız yönüyle uygulamadan beklenen neticeler açısından bu görüşü desteklediğini ifade etmiştir.⁶⁷ Bizce de günümüz şartları açısından uygun olan yaklaşım budur.

6.1. Evlilik Nafakası

Sahih bir nikâh akdiyle bir araya gelen karı-koca arasında ortaya çıkan nafaka hukuku *evlilik nafakası* olarak ifade edilir. Evlilik nafakası, karı-koca arasında bir malî alacaklılık ve mükellefiyettir. Bu sebeple evlilik nafakası yalnız nikâh akdine dayanan, mülkiyet ve nesep ile alakası bulunmayan bir nafaka türüdür. Kocanın malî durumu ne olursa olsun nafaka mükellefidir. Eş de her şart altında nafaka alacaklısıdır.⁶⁸ Nesil ve nesep esasına dayanan hısımlık nafakasının varlığı, en başta evlilik nafakasının varlığına bağlıdır.⁶⁹ Aile fertleri arasında olması gereken sosyal dayanışmaya ahlâkî ve kanûnî açıdan bakılması gerekir. Evlilik nafakası, hısımlık nafakasından önce gelir. Mükellef hem evlilik hem de hısımlık nafakası yükümlüsü ise, her ikisini birden îfâya muktedir değilse, evlilik nafakasının alacaklısı diğerlerinden önceliklidir. Çünkü evlilik nafakası, bir bedeldir. Takdir edilmese de kocanın temin etmesi üzerine lazım olur. Hısımlık nafakası ise yardım (sıla) mahiyetli bir nafakadır. Ancak usulün nafakası sila mahiyetli olsa da evlilik nafakası gibi takdir ihtiyaç olmadan fûrûn üzerine ihtiyaç anından itibaren lazım olur.⁷⁰ Kocanın eşine taahhüt ettiği nafaka alacağı koca yaşadığı sürece zaman aşımına uğramaz.⁷¹

Evlilik nafakası, devletin temelini oluşturan aile birliğinin ve nesil emniyetinin devamını sağlayan önemli unsurlardan biridir. Yani aile birliğinin sağlamlığı ve devamı, evlilik nafaka hukukunun

⁶⁴ Ebu'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muknî eş-şerhu'l-kebîr* (Beyrût: y.y., 1984), 2/361, 364.

⁶⁵ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-Muballâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Mısır: İdâratü't-Tibâati'l-Müniriyye, 1968), 7/124-134.

⁶⁶ Özcan, *Hısımlık Nafakası*, 153.

⁶⁷ Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 88.

⁶⁸ Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 36.

⁶⁹ Özcan, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 69; Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 24.

⁷⁰ Bilmen, *Kâmûs*, 2/447.

⁷¹ Kemâleddîn Muhammed b. Abdolvâhid b. Hümâm, *Şerhü Fethu'l-kadîr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 3/345.

uygulanması ile yakından alakalıdır.⁷² Nikah akdinin tamamlanmasıyla başlayan evlilik nafakası, Hanefî ve Hanbelîlere göre, rızâî ve kazâî takdirden önce kadın için alacak vasfını kazanamaz. Mâlikî ve Şâfîlîlere göre, bu şartlara gerek yoktur. Evlilik nafakası nikah akdiyle beraber kocanın borcu haline gelir.⁷³ İkinci görüşü benimseyen Erbay, tercihini şöyle izah etmektedir: “Maslahatın celbi açısından toplumun sosyal ihtiyaçlarına daha münasiptir. Evlilik bağı içerisinde üzerine düşen sorumlulukları yerine getiren kadın, rızâî ve kazâî takdir yok diye nafakadan mahrum edilmemelidir.”⁷⁴ Ancak İbn Hazm (öl. 456/1064), “Koca eşine nafakayı mal ve beden bakımından temine aciz olup eşi zenginse nafakayı eşi temin eder ve kocanın hali vakti yerine gelse de eş kocaya rucû edemez.”⁷⁵ görüşündedir. Bu görüşünü, eşin ölen kocasına mirasçı olmasına kıyas etmektedir.

Koca nikah akdiyle beraber nafaka borcunu hukukun âmir hükümleri çerçevesinde hiçbir zorlama olmadan ifâ etmelidir. Kocanın eşinin nafakasını hiç ödememesi veya eksik ödemesi durumunda kazâ merci, kadına bu hakkını tediye etmektedir.⁷⁶ Toplumun temel taşı ailenin mali anlamda sıkıntıya düşmemesi, evliliğe bağlı akrabalıkların devamı ve çevresinin korunması açısından evlilik nafakasının temini önemli bir role sahiptir. Kocanın eşine nafaka temin etmekten aciz kaldığında, zengin eşin nafakayı temin etmesi gerektiğini görüşünde olan İbn Hazm’ın, ailenin toplum içerisindeki bu rolünü kavramış olduğunu düşündürmektedir. Evlilik nafakasının diğer nafakalardan öncelikli olması, toplumsal refahın, ailenin refahıyla başladığını göstermektedir.

6.2. Hısımlık Nafakası

Ahlâkî bir amaç olan yardım yükümlülüğü, hukukun tayin ettiği derecede yakın hısımlar arasında, kanûnî borç özelliğine sahiptir. Bu açıdan nafaka sorumluluğu öncelikliler açısından akrabalar arasında müteselsildir. Hısımlık nafakası, herhangi bir şeyin bedeli (ıvazı) olmayıp zarûret halindeki akrabanın ihtiyaçlarını giderebilmesi için ifâsı gereken bir yardım (sıla) yükümlülüğüdür.⁷⁷

⁷² Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 24-25.

⁷³ Serahsî, *Mebsût*, 5/184; İbn Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 3/322; İbn Kudâme, *Muğnî*, 9/233, 240; Şirbînî, *Muğnî’l-Mubtâc*, 3/426, 436; İbn Hazm, *Muballâ*, 7/109.

⁷⁴ Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 35-36.

⁷⁵ İbn Hazm, *Muballâ*, 7/109.

⁷⁶ Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 35-36.

⁷⁷ Hassâf, *Nafakât*, 84-85; Bilmen, *Kâmûs*, 2/448; Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 77.

Bu nafaka türünde fakir, nafakasını kendi imkanlarıyla karşılayamayan kişidir.⁷⁸ Ancak, ihtiyaç halinde talep edilebilir.⁷⁹ Nafaka yükümlülüğünü doğuran şartlar ortadan kalkmadıkça taraflar arasındaki borç ilişkisi devam eder. Çünkü hısımlık nafakası, kaynağını aile hukukunda bulan, kişinin nese ve akrabalık ilişkisine dayalı bir alacak hakkıdır.⁸⁰

İslam hukukçuları, hısımlık nafakasını düzenleyen ayetlerden hısımlık nafakasının hukuka uygunluğunu,⁸¹ usulün furû nafakasından sorumlu olduğunu,⁸² babanın nafaka sorumluluğunun aynen vâris olan hısımda da bulunduğunu⁸³ ve civar hısımların nafaka yükümlülüklerinin miras payları oranında olduğunu⁸⁴ bildiren temel prensiplere ulaşmışlardır.⁸⁵

İslam hukukçuları, hısımlık nafakasına dair ayetlerin yanı sıra birçok hadisten de faydalanmıştır.⁸⁶ Bunlara örnek olarak, “Elindeki malî imkânı önce kendin için kullan, artanı aile fertlerin için, yine artacak olursa onu da akrabaların için harca.”⁸⁷ rivayeti ile Hz. Peygamber’e gelip, “Ey Allah’ın Resûlü! Kime iyilik edeyim? diye soran sahabeye, Peygamberimiz; “Önce annene, sonra babana, kız ve erkek kardeşlerine, sonra da yakın olan mahrem akrabalarına.” hadisleri zikredilebilir.⁸⁸ Bu hadislerde görüldüğü üzere kişinin nafakasını temin edeceği yakınları belli bir derecelendirmeye tabii tutulmuş, aynı zamanda nafaka borçlusunun maddî gücü nispetine göre bir yakınlık sırasına konulmuştur.

Hısımlık nafakası yükümlülüğü karşılıklıdır (mütakâbildir). Hısımlık nafakası, mahrem veya birbirine vâris olan akrabalar arasında karşılıklıdır. Yani hısımlar arasında birinin diğerinden nafaka isteme hakkı varsa, aynı zamanda ona karşıda nafaka yükümlüsüdür.⁸⁹ Mesela nafaka yükümlüsü baba, nafakasını karşıladığı oğlundan, şartların değişmesi halinde nafaka isteyebilir.⁹⁰ Hısımlık nafakası yükümlülüğü, evlilik nafaka yükümlülüğünden sonra gelir.⁹¹ Hısımlık nafakasından borçlu veya alacaklının ölümüyle nafaka yükümlülüğü sona ermektedir. Alacaklının ölümüyle ihtiyaç ortadan

⁷⁸ İbn Kudâme, *Muğnî*, 7/395; İbn Nüceym, *Babru’r-râik*, 4/224; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz b. Ahmed b. Abdurrahim İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr alâ’d-Dürri’l-muhtâr şerhü Tenvîri’l-efsâr* (Riyad: Dâru’l-Âlemi’l-Kütüb, 2003), 3/628; Ahkâmu’s-Şeriyye, md. 517- 518; Özcan, *Hısımlık Nafakası*, 88.

⁷⁹ Ahkâmu’s-Şeriyye, md. 96; Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 77.

⁸⁰ İbn Hazm, *Muhallâ*, 7/109; Haskefî, *Dürri’l-Muhtâr*, 3/972; Ahkâmu’s Şeriyye md. 43.

⁸¹ İbn Kudâme, *Muğnî*, 7/394.

⁸² Kâsânî, *Bedâi*, 4/30; Şirbînî, *Muğnî’l-muhtâc*, 3/447; Ebü’l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü’l-mübtedî* (Beyrût: Dâru’l-Erkam b. Erkam, ty.), 3/344.

⁸³ Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 75.

⁸⁴ Tîmurtâşî, *Tenvîr*, 85.

⁸⁵ bk. Bakara, 2/233; el-İsrâ, 17/23; el-Ankebût, 29/8; Lokmân, 31/14.

⁸⁶ Buhârî, “Nafakât”, 1 (No. 5351); Müslim, “Zekât”, 39 (No. 995).

⁸⁷ Ahmed b. Hanbel; 3/305; Müslim, “Zekât”, 78-79; Şevkânî, *Neylül’-evtâr*, 8/381.

⁸⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 131 (No. 5140); Şevkânî, *Neylül’-evtâr*, 8/305.

⁸⁹ Bâbertî, *Înâye*, 3/349; Şirbînî, *Muğnî’l-muhtâc*, 3/425; Bilmen, *Kâmûs*, 2/498.

⁹⁰ Serahsî, *Mebûsât*, 5/222; Özcan, *Hısımlık Nafakası*, 66; Ahkâmu’s-Şeriyye, md. 62.

⁹¹ Şafî, *Ümm*, 5/132; Serahsî, *Mebûsât*, 5/187; İbn Kudâme, *Muğnî*, 7/386.

kalkmış ve harcayacak kişinin şahıs varlığı sona ermiştir. Aynı şekilde borçlunun ölümü ile de nafakayı ödeyecek kişinin şahıs varlığı son bulmuştur.⁹² Hısımlık nafakasının mütekâbil olması, akrabaların zarurete düştüklerinde, geçimde birbirlerinin sigortası haline gelmelerini sağlamaktadır. Usul-fürû ve civar hısımların nafakaları, hısımlık nafakasının alt başlıklarını oluşturmaktadır.

6.2.1. Usul-Fürû Nafakası

Usul ve fürû hısımların nafaka alacaklılığı sıfatları, prensip olarak aranan şartların mevcudiyeti halinde herhangi bir ilâma ve mukaveleye lüzum kalmadan kendiliğinden doğar. Çünkü yardım edilmediği takdirde zarûrete düşecek olan şahıs, hukukun belirlediği sınırlar içindeki akraba ise, ona yardım edilmediği takdirde kamu düzeni zedelenmekte ve sosyal denge bozulmaktadır.⁹³ Usul-fürûn nafakaları doğum bağından kaynaklanırken, civar hısımların nafakaları, verâset bağından kaynaklanmaktadır.⁹⁴

Hanefîlerin müftâ bih görüşlerine göre nafaka hukukunun uygulama alanı, usul-fürû ve evlenmeleri nesep bakımından haram olan mahrem hısımları içine almaktadır. Hanefî fukahâ, mahremiyet sınırlarını belirlemek için hısımlığı doğuma dayalı (vilâdî) olan ve doğuma dayalı olmayan (gayr-i vilâdî) şeklinde ikiye ayırmışlardır. Vilâdî hısımlık, baba-ana ile evlatlar veya nine-dede ile torunları arasındaki hısımlık gibi usul-fürû arasındaki hısımlıktır. Usul-fürû hısımları arasındaki din ayrılığı nafaka yükümlülüğüne mâni bir durum değildir. Müslüman usul ile Müslüman olmayan fürû, karşılıklı olarak birbirine nafaka temini ile mükelleftir.⁹⁵ Usul-fürûdan birinin harbî olması, karşılıklı olarak nafaka yükümlülüğüne engel teşkil eder.⁹⁶ Gayr-i vilâdî (civar) hısımlığı ise mahrem hısımlık ve gayr-i mahrem hısımlık şeklinde ikiye ayrılır: Mahrem hısımlık, evliliğe mâni olan hısımlıktır. Aralarında bu tür hısımlık bulunan kadın ve erkek evlenemezler. Gayr-i mahrem hısımlık, evliliğe mâni olmayan hısımlıktır. Aralarında bu tür akrabalık bulunan kimseler birbirleriyle evlenebilirler. Amcaoğulları, hala-dayı-teyze çocukları gibi. Bu akrabalık nafakaya manidir.⁹⁷

Fukahâ hangi nesep hısımların birbirinden nafaka alabileceği konusunda farklı görüşlere sahiptir. Hanefî mezhebinde hısımlık nafakası usul-fürû (anne, baba, büyükanne ve büyükbabalar; çocuklar ve torunlar) ve mahrem yakınlar arasında uygulanır. Yani zevi'l-erhâmdan olan amca, dayı, hala ve teyze gibi yakınlar da bu kapsamdadır. Hanbelî mezhebinde usul-fürû başta olmak üzere

⁹² Abdullah b. Mahmud el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li ta'lîl'l-mubtâr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 4/9; İbn Kudâme, *Muğnî* 7/484 296; Özcan, *Hısımlık Nafakası*, 90.

⁹³ Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 72.

⁹⁴ Remlî, *Nihâye*, 7/208.

⁹⁵ İbn Hazm, *Muhallâ*, 7/132; Serahsî, *Mebûât*, 5/222.

⁹⁶ İbnu'l Hümmâm, *Fethu'l-kadîr*, 3/347; Ahkâmu's- şeriyye, md. 52, 512; Özcan, *Hısımlık Nafakası*, 166

⁹⁷ Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 130.

ashâb-ı ferâiz ve asabe olarak birbirine mirasçı olabilecek yakınlar esas alınmıştır. Şâfiî mezhebinde nafaka yükümlülüğü sadece yukarıya doğru bütün usul, aşağıya doğru bütün fûrû; Mâlikî mezhebinde ise sadece ana-babadan ibaret olan usul ve çocuklardan ibaret olan fûrû arasında cereyan eder. Zâhirîler'e göre ise usul-fûrû, kardeşler, diğer mahrem yakınlar ve mirasa hak kazanabilecek durumda olan (hacb edilmemiş) diğer asabe nafaka mükellefiyeti kapsamındadır. Usul nafakası, Hanefîlerinde içinde bulunduğu cumhura göre fûrûnun usul nafakalarını -ne kadar yukarıya çıkarsa çıkarsın- temin etmesi vaciptir. Çünkü İsrâ sûresinin 23. ayetinde, “Rabbın ancak O’na ibadet etmenizi ve ebeveyni ihsanda bulunmanızı emreder.” buyrulmaktadır. Çocuğun kendisinin ve kazancının babasına ait olduğunu söyleyen rivayet ile infaka önce anneden başlamayı öğütleyen rivayetler usul-fûrû nafakasının delillerini oluşturmaktadır. Mâlikîlere göre, nafakaları gereken usul, sadece anne ve babalardır.⁹⁸ Fûrû nafakası, zengin veya kazanmaya muktedir olan usulün, fakir ve kazanmaya muktedir olmayan bir fûrûya nafaka teminiyle başlar.⁹⁹ Usul-fûrû nafakası, sıla mahiyetli olsa da herhangi bir hakim kararına ihtiyaç olmadan kendiliğinden doğması aile bütünlüğü üzeinden toplumsal güven ve refahı korumaktadır.

6.2.2. Civar Hısımların Nafakası

Usul ve fûrû olmayan fakat nesepleri müşterek bir usulde birleşen hısımlara, civar hısımlar denir. Örnek olarak, kardeşler, kardeş çocukları, amca, hala, teyze ile yeğenler ve bunların çocukları arasındaki hısımlık verilebilir.¹⁰⁰ Mâlikî ve Şâfiî hukukçuların nafaka sorumlusu ve alacaklısı tanımlarına göre civar hısımlar nafaka hukukunun uygulama alanının dışındadırlar.¹⁰¹

Hanefî mezhebinde, civar hısımların nafaka hakları üzerinde durulmuş ve her birinin zarûret halinde başvurabileceği yollar tayin ve tespit edilmiştir.¹⁰² Civar hısımların diğer civar hısımlardan nafaka isteyebilmeleri için fakirliklerinin yanı sıra, çalışıp kazanma imkânından da mahrum olmaları şarttır.¹⁰³ Onların nafaka alacaklısı olma sıfatları ancak nafaka borçlusu ile aralarında yapılacak bir

⁹⁸ Hassâf, *Nafakât*, 17; Serahsî, *Mebûsât*, 5/226; Kâsânî, *Bedâi*, 4/35; İbnul Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3/321; Şîrâzî, *Mübezzez*, 2/65; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/446; Ahmed b. Muhammed b. Derdîr el-Mâlikî, *eş-Şerhu's-sağîr*, (Kâhire: y.y., ts.), 2/752; Zuhaylî, *İslam Fıkah Ansiklopedisi*, 10/115-117.

⁹⁹ Serahsî, *Mebûsât*, 5/223; Remlî, *Nihâye*, 7/209; Mevsîlî, *İhtiyâr*, 4/11; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 3/628.

¹⁰⁰ Hassâf, *Nafakât*, 3; Kâsânî, *Bedâi*, 4/30.

¹⁰¹ Remlî, *Nihâye*, 7/207.

¹⁰² Serahsî, *Mebûsât*, 5/223; Ahkâmu's-şer'iyye, md. 107, 121; 417, 574.

¹⁰³ Serahsî, *Mebûsât*, 5/223; Ahkâmu's-şer'iyye, md. 557.

mukavele veya mahkemenin ilâmı ile sübût bulacaktır. Çünkü Hanefilere göre, civar hısımların nafaka çevresini mahremiyet oluşturmaktadır.¹⁰⁴ Hanbelî fukahâya göre, civar hısımlık çevresini, nafaka alacaklısı ile borçlusu arasında mahremiyetle beraber mirasçılık ehliyeti oluşturmaktadır.¹⁰⁵

7. Nafaka Mükellefi ve Alacaklısı

Nafaka, nikah akdi ve akrabalık bağlarına bağlı ihtiyaçtan dolayı vacip olan bir malî sorumluluktur.¹⁰⁶ Hısımlık nafakası aralarında kan-nesep bağı bulunan yakınlar bakımından söz konusu olur. Sıhrî hısımlık ve süt bağı nafaka yükümlülüğü doğurmaz. Hısımlık nafakasından yükümlülük karşılıklıdır (mütakâbil). Bugün nafaka alacaklısı olan hısımlık şartların değişmesiyle aynı yakınına karşı nafaka borçlusu durumuna gelebilir. Akrabaya karşı nafaka sorumlusu olmak için üç şartın gerçekleşmiş olması gerekir: a) Malı bulunmayan yoksul biri olmalı ve kazanmaya da muktedir olmamalıdır. Usulün nafakası, bunun istisnasını teşkil etmektedir. b) Nafaka verecek olanın kendi ihtiyacından daha fazla nafakaya sahip, zengin biri olmalıdır. c) Hanefilere göre, nafaka yükümlüsüyle alacaklısının mahrem akrabalar olması; Hanbelîlere göre, bu mahrem akrabaların birbirlerine vâris akrabalar olmaları gerekir.¹⁰⁷

Hanefiler, usul-fürû nafaka mükellefinin aksine, civar hısımlık nafakasının söz konusu olabilmesi için nafaka yükümlüsünde zenginlik şartı aramışlardır.¹⁰⁸ İslam hukukçuları nafaka yükümlüsünün zenginliğiyle ilgili olarak birbirinden ayrı üç kriter ortaya koymuşlardır. Bunlar, “zekât verecek miktarda mala sahip olmak,”¹⁰⁹ “fitre vermeyi gerektirecek miktarda mal varlığına sahip olmak,”¹¹⁰ ve “kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin bir günlük nafakasını karşıladıktan sonra ihtiyaç fazlası olarak elinde gelirin kalmasıdır.”¹¹¹ Zenginlik kriterlerinden üçüncüsünü kamu ve özel hukuk açısından ele alan Erbay, nafaka sorumluluğunun sosyal refaha katkısı açısından önemli bir ayrıma dikkat çekmiştir: “Kamu hukukunda vergi açısından zenginliğin ölçüsü zekâtta olduğu gibi nisaptır. Fakat özel hukukta zenginliğin ölçüsü ise asgarî tediye gücüdür.”¹¹² Özel hukuk

¹⁰⁴ Kâsânî, *Bedâi*, 4/22, 25; İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3/238; Ahkâm-Şeriyye, md. 111, 112, 113.

¹⁰⁵ Kâsânî, *Bedâi*, 4/28; İbn Kudâme, *Muğnî*, 7/391; Ahkâm-Şeriyye, md. 121.

¹⁰⁶ Zuhaylî, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, 10/81.

¹⁰⁷ Hassâf, *Nafakât*, 222; İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3/347; İbn Nuceym, *Bahru'r-râik*, 4/188; Remlî, *Nihâye*, 7/177; İbn Kudâme, *Muğnî*, 7/484-589; Haskefî, *Dürrü'l-Muhtâr*, 2/923-925; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn Buhûtî, *Keşşâfû'l-kemâ' 'an (metn)i'l-İknâ'* (İstanbul: b.y., 1345/1924), 5/558-560; Şirâzî, *Mübezzzeb*, 2/166; İbn Cüzey, *Kavânînu'l-fıkhiyye*, 222.

¹⁰⁸ Bâbertî, *İnâye*, 3/352.

¹⁰⁹ İbn Nuceym, *Bahru'r-râik*, 4/230.

¹¹⁰ Serahsî, *Mebisât*, 5/224; Kâsânî, *Bedâi*, 4/35.

¹¹¹ Merginânî, *Hidâye*, 3/352.

¹¹² Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 103-104.

yönünden bakılınca nafaka için bir nisabın aranmayacağı, örfe göre az çok demeden muhtaç akrabaya ahlakî ve hukukî sorumlulukla tediye de bulunulması gerektiği anlaşılmaktadır. Fıkıh terminolojisinde gerek Allah hakları gerekse kul hakları kapsamındaki malî yükümlülüklerini yerine getiremeyecek derecede darda olan kişiye *mu'sâr*, bu duruma *i'sâr* denir. Fakihler, nafaka mükellefiyeti bakımından özel bir öneme sahip olan bu halin ispatını da belirli kurallara bağlamışlardır.¹¹³

Nafaka, insanın hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan ihtiyaçların tamamını içine alır. Kaynaklarda bu ihtiyaçlar arasında gıda maddeleri, giyim eşyası, mesken ve mesken için gereken ev eşyaları,¹¹⁴ hizmetçi masrafları,¹¹⁵ küçüklerin bakım giderleri (*hıdâne*),¹¹⁶ tedavi ve hekim harcamaları, evlendirmedeki çeyiz masrafları ve ölüm halindeki defin masrafları sayılmıştır.¹¹⁷ Bunların tamamının nafaka kapsamında sayılıp sayılmayacağı hususunda farklı görüşler bulunsun da İslâm hukukçularının, ihtiyaçların karşılanmasında lüks ve gösterişe kaçmamak kaydıyla genel prensiplere ve özellikle örfe ve ülkenin refah durumuna göre mâkul bir belirleme yapılması gerektiği noktasında birleştikleri görülür.¹¹⁸

Nafaka vermekle yükümlü olan kişi, nafaka alacaklısının her türlü gıda maddelerini içeren iâşe ihtiyaçlarını temin etmek mecburiyetindedir.¹¹⁹ İâşe maddelerinin yanı sıra lüzumlu mutfak malzemeleri de nafaka borçlusu tarafından temin edilecektir. Bu eşyaların bakım ve tamir giderleri de nafaka kapsamındadır.¹²⁰

Nafaka konusunda örf, zenginlik endeksinin takip edildiği bir ölçü gibidir. Çünkü zenginlik artarken nafakanın muhtevası çeşitlenir ve miktarı artar; zenginlik azalırken nafakanın muhtevası daralır ve miktarı sınırlanır. Bu durum da herkes kendi mali imkanına göre, toplumsal refahı da devam ettirecek geçişler sağlar.

8. Nafakanın Süresi

¹¹³ *Mevsûatü'l-Fıkhiyye* (Kuveyt: Vezâratü'l-Vukûfî ve's-Şuûnü'l-İslâmiyye, 1406/1986), 5/253-256; Celal Erbay, "Nafaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/283.

¹¹⁴ Kâsânî, *Bedâi*, 4/8, 21, 23; İbn Nuceym, *Babru'r-râik*, 4/211; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 3/600; İbn Hazm, *Muhallâ*, 10/113; Haskefi, *Dürri'l-Muhtâr*, 3/600-602; Ahkâmü's-Şer'iyye, md. 281.

¹¹⁵ Serahsî, *Mebûsât*, 5/182; Kâsânî, *Bedâi*, 4/38.

¹¹⁶ Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî es-Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Mısır: y.y., ts.), 2/356; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed es-Sâdık Kamahâvî (Beyrût: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, 1992), 1/479.

¹¹⁷ Mevsîlî, *İhtiyâr*, 4/8; Kâsânî, *Bedâi*, 4/23; İbn Nuceym, *Babru'r-râik*, 4/211; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 3/600; Özcan, *Hısımlık Nafakası*, 16; Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 14-21.

¹¹⁸ Haskefi, *Dürri'l-Muhtâr*, 3/562; Kâsânî, *Bedâi*, 4/38; Serahsî, *Mebûsât*, 5/182; Bilmen, *Kamus*, 2/447-448; Özcan, *Hısımlık Nafakası*, 14; Erbay, "Nafaka", 32/284.

¹¹⁹ Haskefi, *Dürri'l-Muhtâr*, 3/579; Remlî, *Nihâye*, 7/579; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 3/579.

¹²⁰ Haskefi, *Dürri'l-Muhtâr*, 3/562; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 3/456; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 3/579; Bilmen, *Kamus*, 2/451-453.

Nafakanın çeşidine göre, nafakayı gerektiren bazı ortak sebep ve sonuçlar vardır. Başlama ve sona erme sebeplerine bağlı olarak nafakaların süreleri birbirinden farklıdır. Nafaka, bu hakkın sâkıt olacağı zamana kadar, mükellefin temin etmesi gereken bir borçtur. Nafakayı düşüren sebepler, alacaklının durumuna göre farklı arzeder. Nafakanın başlaması ve süresi alacaklıya bağlıdır. Bu sebepler ortadan kalkınca, nafaka mükellefin üzerinden sâkıt olur ve nafakanın süreside sona erer. Eşin nafakası, sahih bir nikahla kocanın üzerine vacip olur ve süresi başlar. Ayrıca fukahâ bunun yanında eşin nafakayı hak edebilmesi için bazı şartlar ileri sürmüşlerdir.¹²¹

Hısımlık nafakasına gelince Hanefî fukahâ, nafakanın takdir edildiği tarihi başlangıç olarak belirlemişlerdir. Hâkim nafakaya hükmederken, hükmün karar tarihinden itibaren geçerli olduğunu bildirir. Kâdî, hükmü geçmişe teşmil edemez.¹²² Çocuk, anne, baba ve diğer nesep hısımlarını nafakası, sürenin geçmesiyle düşer. Mahkemede bu hısımlar lehine nafakaya hükmedildiği zaman, hısım bunu kabzetmezse veya süre geçinceye kadar nafakaya mahsuben borçlanmamış olursa nafaka düşer. Hanefîlere göre, hâkim borçlanmaya izin vermedikçe süresi geçen nafaka düşer. Çünkü diğer hısımların nafakası, ihtiyacı gidermek için vacip olur. Zengin olan bunu isteyemez. Nafakanın zamanında kabzedilmemesi, hak sahibinin ihtiyacı olmadığını gösterir.¹²³

Hanefîlerin dışındaki diğer fukahâyâ göre hısımlık nafakası, nafakanın yükümlüsü aleyhine bir borç olarak meydana gelebilmesi için takdir şart değildir. Taraflarda aranan şartlar hasıl olunca nafaka, alacaklısı lehine bir alacak hakkı olarak meydana gelir¹²⁴ ve nafakanın süresi başlar. Mezhepler, nafakanın başlamsını zarurete bağlamalarına rağmen, Hanefîler mahkenin takdirini aramışlardır. Nafaka alacaklısı olmanın zaruretle başlatılması, özellikle takdire ihtiyaç duymayanlar açısından, sosyal refahın korunması açısından derhal tedbir alınmasını önceleyen bir görüştür.

9. Nafakayı Düşüren Bazı Sebepler

Fukahâ, nafaka borçlusu ve alacaklısının malî, medenî ve yaşamıyla ilgili değişiklikleri nafakayı düşüren sebepler olarak değerlendirmişlerdir. Bunların bazıları şunlardır: Ölüm, evlilik, talak, alacaklının zenginleşmesi, borçlunun iflası nafakayı sonlandırır. Nafakanın devam etmesi tarafların

¹²¹ Kâsânî, *Bedâi*, 4/35; İbnul Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3/321; Merginânî, *Bidâye*, 2/53; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/426; İbn Kudâme, *Muğni* 37/563; Bilmen, *Kâmûs*, 2/454-458; Zuhaylî, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, 10/95; Özcan, *Hısımlık Nafakası*, 74-75; Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 32.

¹²² Ahkâmü's- şeriyye, md. 307; Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 89.

¹²³ Kâsânî, *Bedâi*, 4/37; İbnul Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3/354.

¹²⁴ Remlî, *Nihâye*, 7/187; Özcan, *Hısımlık Nafakası*, 100; Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 89.

hayatta bulunmasına bağlıdır.¹²⁵ İslam hukukunda tarafların ölümü, hangi nafaka çeşidi olursa olsun nafaka hak ve yükümlülüğünü sona erdirir ve bu hak hiçbir şekilde varislerine intikal etmez.¹²⁶

Hısımlık nafakasında, nafaka alacaklısının malî durumunun düzelmesi ile nafaka son bulur. Eğer alacaklı fakirlikten kurtulmuş kendi nafakasını temin edecek zenginliğe ulaşmışsa, artık onun nafakasından diğer hısımları sorumlu değildir. Mesela erkek çocuk gelir getirici bir mesleğe girerek kazanç temin eder ve kazancı kendi nafakasını karşılayacak seviyeye gelmişse babanın nafaka yükümlülüğü son bulur.¹²⁷ Bedenindeki bir sakatlık nedeniyle çalışıp geçimini temin edemeyen kişi, iyileşip tekrar kazanmaya başladığında nafaka hakkı sakıt olacaktır.¹²⁸ Nafaka alacaklısı kız veya kadının nafaka borçlusuna yakınlığı ne olursa olsun evlenmesiyle hısımlık nafakası son bulur. Çünkü evlenme ile kız veya kadının nafakasını temin ve tedarik yükümlülüğü kocaya geçmiştir.¹²⁹ Nafaka borçlusunun zenginlik durumunun son bulmasıyla yazılı anlaşmaya bağlanan nafaka yükümlülüğü mahkeme kararıyla sona erer.¹³⁰

Nafakayı düşüren sebeplerin meydana gelmesi, toplumun malî bir düzen içinde kesinti olmadan sosyal refahının devamının sağlanmaya çalışıldığını göstermektedir. Hukuk, bu düzeni toplumun refahını tmin etmek adına korumak ve devam ettirmek için takip etmektedir. Tarafların malî, medenî ve yaşamındaki değişikliklere göre nafaka hükümleri uygulanmaktadır. Nafakayı sonlandıran sebepler tahakkuk edince nafaka son bulur. Böylece nafakanın istismarı önlenmiş ve toplumsal refahı sağlayan düzen korunmuştur.

Sonuç

Fukahâ, nafaka konusunu naslar çerçevesinde delillendirmiş ve hükme bağlamıştır. Sahih nikahlı eşe evlilik nafakası, nesep bağına göre verilen nafakaya da hısımlık nafakası adını vermişlerdir. Ayrıca eşe ve hısımlara karşı verilen bakım ve yardım nafakası, kişinin kendisiyle arasında bağı bulunan canlı ve cansız bütün varlıklara karşı yükümlülüğünü ifade eden genel nafakanın bir cüz'üdür.

¹²⁵ Neseî, *Kenz*, 61-62; İbn Âbidîn, *Reddî'l-Muhtâr*, 3/583.

¹²⁶ Serahsî, *Mebsût*, 5/200-205; Remlî, *Nihâye*, 7/154; İbn Âbidîn, *Reddî'l-Muhtâr*, 3/583; Muhammed b. Muhammed el-Hattâb, *Mevâhibu'l-celîl şerhi Muhtasarı Halîl*, 4/211; Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 85.

¹²⁷ İbn Âbidîn, *Reddî'l-Muhtâr*, 3/612; Özcan, *Hısımlık Nafakası*, 101.

¹²⁸ Özcan, *Hısımlık Nafakası*, 102.

¹²⁹ *Ahkâmü's-şer'iyye* md. 49-480.

¹³⁰ Kâsânî, *Bedâi*, 4/35; İbn Hazm, *Muhallâ*, 7/113; Özcan, *Hısımlık Nafakası*, 103.

Bu yaklaşım sosyal adaletin gerçekleştirilmesi, toplumsal barış ve refahın sağlanması yanında doğanın, çevrenin ve ferde ait görünse de kamu hakkıyla yakından ilgili olan millî servetin korunması açısından da önemli bir misyon ifâ etmektedir.

Nafaka alacaklısı ve mükellefi olma hususu, nikah bağı ve hısımlık açısından ilk derece akrabalarından başlanarak toplumun malî ve sosyal refahı rastlantıya bırakılmamış ve silsileler halinde yükümlülüğün kontrolü sağlanmıştır. Naslarda belirtilen akrabalık sıralaması, bu durumu göstermektedir.

Nafaka, fakir ya da zengin sahih nikah akdiyle evlenilen eş, usul, furû ve fakir olup zarûrî ihtiyaçlarını temin edemeyen nesep bağına sahip mahrem ve vâris akrabaların bakım ve temel ihtiyaçlarını temin etmektir. Temel ihtiyaçların kapsamını gıda maddeleri, giyim eşyası, mesken ve mesken için lüzumlu ev eşyaları, hizmetçi masrafları, küçüklerin bakım giderleri, tedavi ve hekim harcamaları, çeyiz ve defin masrafları oluşturmaktadır. Nafakanın muhtevası zaman ve bölgelere göre değişmektedir.

Nafakanın vucubiyeti konusunda ittifak eden mezhepler, nafaka sorumlusu ve alacaklısı hususunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Naslar, nafakanın mükellefi ve alacaklısı konusunda fukahânın farklı düşünmesine imkân verecek mahiyettedir. Nafaka hakkının kapsamını dar veya geniş tutanların içtihatlarına bakıldığında, bu içtihatların akraba kapsamına giren herkesi içine aldığı görülmektedir. Bu içtihatlar, toplumun dezavantajlı kesimini vacib nafakayla destekleyerek toplumsal refahın teminine katkı sunmaktadır.

Nafaka, miras ilişkisi çerçevesinde aile içi malî yükümlülüğü anlatır. Koca eşine karşı, baba oğluna karşı, oğul babasına ve dedesine karşı, kardeş kardeşine karşı akrabalar muhtaç yakınlarına karşı, mali gücü nisbetinde nafaka mükellefidir ve bu durumda zenginlik de aranmaz. Mükellef ne kadar mali imkâna sahipse onu yakınları ile paylaşacaktır. Bu mükellefiyet, miras karşılığıdır. Yani yakınlar nasıl birbirinin mirasçısı ise aynı şekilde birbirine karşı nafaka mükellefidirler. Yani yükümlünün nafaka temin etmesi mecburidir. Rızâlarına bakılmaz. Neticede hukuk, kamu menfaati açısından sosyal refahın temini için nafakanın hak sahiplerine ödenmesinde mükellefin rızası aranmamakta ve doğrudan hak sahibine intikal ettirilmektedir. Nas temelli bir mecburiyet olduğundan, naslara ittibadan dolayı diyânî boyutuyla da sevap kazanılmaktadır.

Kaynakça

- Abdullah b. Ahmed. *Mesâilü İmâmı Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İbnubû Abdullah b. Ahmed*. thk. Züheyr eş-Şeviş. Dimeşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1981.
- Apaydın, Hacı Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Kayseri: y.y., 2016.
- Bâbertî, Ekmeleddîn Muhammed b. Mahmûd. *Şerhu'l-İnâye ale'l-Hidâye*. Mısır: y.y., 1970.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Hukûkî İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1968.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1985.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sabîh*. 4 Cilt. Kâhire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1400/1979.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfû'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ'*. İstanbul: b.y., 1345/1924.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Abkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed es-Sâdık Kamahâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1992.
- Cürcânî, Alî b. Seyyid Şerif. *Mu'cemu't-ta'rîfât*. Kâhire: Dâru'l-Fazîle, ts.
- Çağlayan, Merve. *X ve Y Kuşağı'nın Sosyal Refah Algısı*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Demir, Fahri. *İslam Hukuku'nda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*. Ankara: DİB Yayınları, 1988.
- Derdîr, Ahmed b. Muhammed b. Derdîr el-Mâlikî. *eş-Şerhu's-sağîr*. Kâhire: y.y., ts.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Aile İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, ts.
- Döndüren, Hamdi. "Havaic-i Asliyye". Şamil İslam Ansiklopedisi. 6 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınları, 2000.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.
- Erbay, Celal. *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*. İstanbul: Rağbet, 1998.
- Erbay, Celal. "Nafaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006. 32/282-285.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- El-Mersûatü'l-Fıkhiyye el-Kuveytiyye*. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûnü'l-İslâmiyye, 1992.
- Hammad, Nezih. *İktisadi Fıkıh Terimleri Sözlüğü*. çev. Recep Ulusoy. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

- Hassâf, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr eş-Şeybânî. *Kitâbü'n-Nafaqât*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî. Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye, 1404/1984.
- İbn Abidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz b. Ahmed b. Abdurrahim ed-Dımeşkî. *Reddû'l-muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtâr şerhü Temvîri'l-efsâr*. Riyad: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîbi'l-Buhârî*. 17 Cilt. Riyad: Dâru't-Tîbe, 2005.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-Muhallâ*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 9 Cilt. Mısır: İdâratü't-Tibâati'l-Müniriyye, 1968.
- İbn Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdulvâhid. *Şerhü Fethu'l-kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvâfakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî alâ muhtasari'l-Hırakî*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Abdulfettâh Muhammed el-Hâlû. 15 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997.
- İbn Kudâme, Ebu'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed el-Makdîsî. *el-Muknî eş-şerhu'l-kebîr*. Beyrut: y.y., 1984.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn-i Mâce*. Riyad: Mektebetü'l-Meâ'rif, ts.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Ahmed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 6 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Meâ'rif, ts.
- İbn Nüceym, Zeynuddîn b. İbrâhim. *el-Bahrü'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik*. 8 Cilt. Kâhire: y.y., 1311.
- İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*. 2 Cilt. b.y.: Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, ts.
- Kâsânî, Alâeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li Abkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- (TMK), Türk Medenî Kanun (Kanun No. 743), *Resmî Gazete* 339 (17 Şubat 1926).
- Mergînânî, Ebû'l-Hasan Alî b. Ebî Bekr b. Abdulcelîl. *el-Hidâye fî Şerhi bidâyeti'l-mübtedî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

- Miras, Kâmil. *Sabîhi Buhâri Muhtasarı Tecrîdi Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. Ankara: DİB. Yayınları, 1981.
- Müslim, Müslim b. Haccâc. *Sabîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1991.
- Muhammed Kadrî Paşa. *el-Abkâmu's-Şerîyye ve Ahvâlü's-Şahsiyye alâ mezhebi Ebî Hanîfete'n-Nûmân*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1428/2007.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'n-Nesâî*. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şerîf. *Kitâbu'l-Mecmû': Şerhu'l-Mübezzeb li's-Şîrâzî*. 23 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.
- Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Hamza İbn Şihâbüddîn. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ Şerhu Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984/1404.
- Sahnûn, İbn Saîd et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 16 Cilt. Mısır: y.y., ts.
- Serahsî, Muhammed b. Ebî Schl Ahmed. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, 1989.
- Şâfî, Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. thk. Rifat Fevzî Abdulmuttalip. 11 Cilt. b.y.: Dâru'l-Vefâ, 2001.
- Eş-Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî. *el-Mübezzeb fî fıkhi'l-İmâmi's-Şâfî*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995.
- Şîrâzî, Şemsüddîn Muhammed b. Hâtîb eş-Şîrâzî. *Muğni'l-muhtâc*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, 1997.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Muğni'l-muhtâc ilâ mârifeti meâni'l-minhâc*. Beyrut: y.y., 1997.
- Timurtâşî, Muhammed b. Abdullah b. Şihâbüddîn Ahmed b. Timurtâş el-Hanefî. *Metnü Tenvîrü'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr*. Mısır: el-Mektebü'n-Nebeviyye, ts.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmîzî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. b.y.: Mektebetü ve Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1968.
- Türk Hukuk Lügati*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991.
- Yaka, Zeki. “İslam İktisadının “Adil Gelir Dağılımı” İlkesi ve Bunun Sosyal Refaha Katkısı”. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/13 (Eylül 2017), 255-287.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Çelik-Şûrâ Yayınevi, ts.

Zuhaylî, Vehbe. *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, trc. Ahmet Efe vd. 10 Cilt. İstanbul: Risâle Yayınları, 1994.